

Душан Ристић

Одсек за социологију, Филозофски факултет – Универзитет у Новом Саду
risticd@ff.uns.ac.rs

Знање, дискурс и методолошки заокрет у Социјалној конструкцији реалности Питера Бергера и Томаса Лукмана

Циљ рада је идентификација значаја књиге *Социјална конструкција реалности*, аутора Питера Бергера и Томаса Лукмана, у контексту савремених истраживања социологије знања и социолошке анализе дискурса. У раду је диференцирано подручје утицаја књиге и самог термина „социјална конструкција“. Претпоставка у овом раду је да – поред тога што представља незаобилазно наслеђе за савремена социолошка истраживања – књига ова два аутора садржи и важан заокрет у домену методологије. Тај заокрет значи да су Бергер и Лукман социолошко истраживање преусмерили ка језику и значењу као кључним оруђима објективације друштвене реалности, а самим тим отворили и другачији приступ за истраживање односа знања и друштвене реалности. То су били важни истраживачки импулси који су за консеквенцу имали отварање простора за нова и другачија социолошка истраживања. У раду је такође представљен један од најразвијенијих савремених истраживачких програма у социологији знања и социолошкој анализи дискурса – тзв. СКАД, који је развијен под утицајима, између осталих, идеја и наслеђа Питера Бергера и Томаса Лукмана и њихове *Социјалне конструкције реалности*.

Кључне речи: социологија знања, социолошка анализа дискурса, друштвена конструкција, Питер Бергер, Томас Лукман

Knowledge, Discourse and the Methodological Turn in Peter Berger and Thomas Luckmann's *The Social Construction of Reality*

The aim of this article is to reconsider Peter Berger and Thomas Luckmann's book *Social construction of reality* in the context of the contemporary research in sociology of knowledge and sociological discourse analysis. The impact and reception of the book is differentiated from the impact of the term „social construction“. The assumption is that methodological turn in this book is very important for contemporary sociological research of knowledge and discourse. It is emphasized that methodological turn meant turn towards the study of language and meaning as the key tools in the process of objectivation of social reality, but also the new approach to knowledge and social reality. At the same time, the research impulses of the book opened the space for new sociological research. One of the prominent contemporary research agenda within the sociology of knowledge – Sociology of knowledge approach to discourse – is also presented, since it is developed after the influence of Peter Berger and Thomas Luckmann's *Social construction of reality*.

Key words: sociology of knowledge, sociological discourse analysis, social construction, Peter Berger, Thomas Luckmann

Увод

Као што је познато, књига *Социјална конструкција реалности (СКР)* јесте једна од најутицајнијих и најпревођенијих социолошких књига. Она је резултат заједничког рада два социолога – Питера Бергера и Томаса Лукмана (Berger and Luckmann, 1991; Berger i Luckmann, 1992) и први пут је објављена 1966. године. *Међународна социолошка асоцијација* је рангирала ову књигу међу пет најутицајнијих.¹ Несумњиво је да се ради о делу које је извршило огроман утицај у социологији и, посебно, социологији знања, али и у другим друштвеним наукама и хуманистичи. Па ипак, многобројни радови који су се директно или индиректно позивали на то дело нису према њему били искључиво благодонаклони, нити се допринос ове књиге у литератури процењује искључиво у позитивном светлу.

Овај рад није покушај да се књига *СКР* смести у шире теоријско-социолошке оквире, нити да се процени њен свеукупни значај у корпусу социологије знања – као дисциплине и оквира у којем је и написана.² Циљ рада је да издвојимо одређене елементе – за које претпостављамо да су кључни, односно да представљају важне тачке методолошког заокрета у развоју социологије знања – као једног истраживачког поља које обухвата низ различитих социолошких приступа, а између осталог, и истраживања дискурса. У том смислу, у раду ће поред представљања утицаја књиге *СКР* и самог термина или синтагме „социјална конструкција“, бити представљен један од најважнијих теоријских и методолошких праваца у социологији знања и дискурса, с обзиром на то да он развој дугује утицају Бергерових и Лукманових идеја из *СКР*.

О утицајима књиге и „социјалној конструкцији“ као заједничком именитељу

Бергер-Лукманова теза о друштвеној конструкцији реалности сматра се препознатљивим обележјем нове фазе у истраживањима социологије знања која траје и данас. То је посткласична фаза коју је њихова књига и њихова главна теза да је конструкција реалности и знања о њој *друштвени процес*, према мишљењу Дојл Макарти (Doyle McCarthy), управо и иницирала (McCarthy 1996, 20; Ristić 2018, 138). Према Бергеру и Лукману, потреба за социологијом знања дата је тиме што се друштва „уочљиво разликују с обзиром на оно што се у њима сматра сигурним ‘знањем’“ (Berger i Luckmann

¹ За детаљнији преглед рада Бергера и Лукмана и утицаје *СКР*, консултовати: Schnettler 2006; Pfadenhauer and Berger 2013; Pfadenhauer and Knoblauch 2018.

² О томе више видети у: Knoblauch and Wilke 2016.

1996, 39). А овај став је у складу са њиховим схватањем појма знања – они га стављају под наводнике. То значи да је „знање“ све оно што се у неком друштву прихвата као знање. Другим речима, различити типови знања, као „извесности да су феномени реални и да поседују одређене карактеристике“ (Berger i Luckmann 1996, 15) у сваком друштву учествују у креирању онога што се може назвати друштвеном реалношћу. Поред тога, улога знања је у друштву и конструкцији реалности, према њиховом мишљењу, кључна, јер управо оно усмерава наше понашање и наш свакодневни живот (Berger i Luckmann 1991, 33).

Са друге стране – када је у питању рецепција књиге *СКР* – има различитих мишљења. Тако, на пример, Алан Сика (Alan Sica) сматра да многе претпоставке књиге данас нису више релевантне, односно плаузибилне, али да се упркос томе, не може порећи да је књига извршила многе и ненамераване утицаје (Sica 2016, 37).³ Поред тога, Сика наводи да, иако је књига врло често и готово рутински навођена као „кључна“ или „класична“, она још увек није довољно и детаљно прочитана. Чак и студије које се експлицитно позивају на њу, односно на тезу о *друштвеној конструкцији*, често не приказују и не објашњавају до детаља одређене проблеме о којима је у *СКР* писано (Sica 2016, 39; Hacking 1999; Heking 2012; Harris 2010; Lock and Strong 2010). То је, делом, из разлога што је основна претпоставка књиге представљена на јасан начин – или се бар чини јасном и недвосмисленом – али књига у целини представља захтевно теоријско дело (Sica 2016, 39). Има такође и аутора који сматрају да је књига имала „занемарљив утицај“ (Abbott 2001) и да је она пре „била крај, а не почетак“ (Lynch 1998, 24) – у контексту тога што су се, након њене објаве, Бергер и Лукман дистанцирали од различитих рецепција и реакција на књигу, али и од заједничке научне сарадње, коју су поново остварили тек тридесетак година касније.⁴

Важно је напоменути да је поред утицаја књиге *СКР*, могуће говорити и о утицају самог термина „социјална конструкција“ као нечега што Кноблаух и Вилке називају *заједничким именитељем* (Knoblauch and Wilke 2016). Иако Бергер и Лукман нису утемељили школу или парадигму „социјалне конструкције“, та синтагма је „нашла свој пут“ и утемељење у *социјалном конструкционизму* као интелектуалном и академском покрету који се у друштвеним наукама накнадно јавио (Burr 1996; Ber 2001; Gergen 1985; Hjelms 2014; Holstein and Gubrium 2008; Marinković 2003; Stojnov 2001) и то свакако под утицајем идеја у *СКР*. Према мишљењу Кноблауха и Вилкеа (Knoblauch and Wilke 2016, 62), управо је успех социјалног конструкционизма показатељ

³ Нпр. добра критика, али и разрада основних претпоставки књиге *СКР* – у подручју истраживања интернета и свакодневног живота – може се наћи у раду: Zhao 2006.

⁴ Може се ипак рећи да су оба аутора наставила рад на „теми књиге“ још неколико година након њеног објављивања, али више у домену социологије религије. Док је Бергер наставио рад у области религије и проучавања модерног друштва, Лукман се више бавио теоријским радом и истраживањима могућности феноменолошког утемељења претпоставки о којима су заједно писали у *СКР* (Knoblauch and Wilke 2016, 53).

амбивалентне рецепције саме књиге и различите употребе синтагме „социјална конструкција“. Јасно је да Бергер и Лукман нису себе сматрали конструктивистима, јер су о томе – након различитих реакција на књигу, а посебно оних које им се нису свиделе – и говорили: „Ми нисмо конструктивисти“ (Berger 2011, 95); „Када су Бергера и мене називали социјалним конструктивистима, нас је то иритирало. Ми никада нисмо видели себе као конструктивисте“ (Dreher and Vera 2016, 31). Социјални конструкционизам, „шта год он значио – ако уопште нешто и значи – за нас је била метафора која се односила на градњу – као што постоји конструкција куће, тако постоји и људски свет који су конструисали људи“ (Dreher and Vera 2016, 32). Чини се зато да су у праву Кноблаух и Вилке (Knoblauch and Wilke 2016) који су синтагму „социјална конструкција“ назвали заједничким именитељем (*common denominator*). То значи да је у питању термин која има различита значења и интерпретације не само у подручју социјалног конструкционизма, већ и у пољу конструктивизма.⁵

То да је „социјална конструкција“ *најмањи* заједнички именитељ значи да се, са једне стране, може довести у везу са теоријама радикалног друштвеног конструктивизма – утолико што се њиме упућује на темељни значај социјалности у оквиру процеса конструкције. Са друге стране, синтагма садржи различите аргументе којима је могуће подупрети значај објективности, материјалности и (конструисане) реалности (Knoblauch and Wilke 2016, 65). Такође, идентификација социјалне конструкције као *заједничког именитеља* јесте препознавање могућности повезивања различитих наука и дисциплина које се баве питањима и проблемима у овом домену.

И даље, важност идентификације *заједничког именитеља* може се сагледати и у контексту заокрета који је донела СКР. Наиме, у питању није идиосинкратички или искључиво психолошки процес конструкције стварности, већ се ради о *друштвеном* процесу који има различите димензије делања (акције) а затим и актере, њихове интеракције и институције. Пример за то је чињеница да су и Бергер и Лукман у књизи разликовали појмове конституције (*constitution*) и конструкције (*construction*). Термин конституције се више односи на процесе који су посредовани свешћу и део су човекове природне конституције (Berger & Luckmann 1991, 65–66). У овом значењу, конструкција реалности је нешто што има више везе са идејама конструктивизма, као метатеорије (Маринковић 2003) која истиче значај когниције, односно психе у процесу конструкције реалности. Са друге стране, термин „конструкција упућује на производњу друштвених структура која настаје као последица интеракције, у друштвеним односима у којима учествују различити актери“ (Knoblauch 1995, 41).

⁵ Видети нпр. Maturana and Varela 1980. О разлици конструкционизма и конструктивизма, али и о постконструктивизму аутора попут Бруна Латура, видети код: Knoblauch and Wilke 2016. У домаћој литератури за преглед становишта о конструктивизму и социјалном конструкционизму консултовати: Stojnov 2001 и Marinković 2003.

Коначно, нешто што и данас остаје несумњиво наслеђе *СКР* и представља – у времену након објављивања књиге, значајну теоријску иновацију и заокрет у контексту тада актуелних социолошких парадигми и теорија – говоримо наравно о крају 60-их година прошлог века – јесте идеја да социјална конструкција не значи интересовање за процесе који се одвијају унутар умова људи или изван њиховог домаћаја – већ *између* људи. Другим речима, према становишту које је заступано и у *СКР*, знање се генерише тако што људи међусобно делају и установљавају скуп заједничких значења. Та значења се „стварају у дискурсу и омеђена су правилима граматике, тако да су настојања социјалних конструкциониста „измештање субјекта у дискурс“ и „децентрација посесивног индивидуализма“ декартовске традиције (Shotter & Gergen 1989; према Stojnov 2001, 34).

Важно је било одбацивање „објективистичког поимања знања“ као искључиво „унутрашње репрезентације“ и наглашавање друштвене условљености и *градње* конструкција захваљујући којима *функционишу* људске интеракције и друштвени односи – и то је важан заокрет и допринос *СКР*. У том смислу је и концепција „друштвене конструкције“ представљала не толико теоријски, колико методолошки заокрет ка новим *начинима* истраживања и објашњавања друштвених односа. Односно, значила је заокрет ка другачијем приступу значењима, симболима, знању и – нешто касније – дискурсу у друштвеним наукама и социологији.

Методолошки заокрет *Социјалне конструкције реалности*: ка социолошкој анализи дискурса

Један од аспеката методолошког заокрета који покушавамо да идентификујемо у *СКР* јесте скретање пажње на важност *језика* и *значења* у свакодневном животу, с обзиром на то да су они од кључног значаја у процесу *објективације* реалности свакодневног живота. То се може видети из следећег става аутора: „Посебан, али круцијално важан случај објективације јесте означавање, то јест људска производња знакова. Знак се од других објективација може разлучити својом изричитом интенцијом да служи као показатељ субјективних значења. Додуше, све објективације могу бити употребљене као знаци, чак и кад изворно нису произведене с том намером“ (Berger i Luckmann 1992, 54). И даље, језик је „систем гласовних знакова“, а „заједничке објективације свакодневног живота одржавају се првенствено језичким означавањем“ (Berger i Luckmann 1992, 55). Дакле, могућност објективације друштвене реалности условљена је постојањем језика који „твори мостове међу различитим зонама унутар стварности свакодневног живота и интегрише их у смислену целину. Та трансцендирања имају просторну, временску и социјалну димензију“ (Berger i Luckmann 1992, 58). Језик такође значи и могућност диференцијације семантичких поља, односно стварање различитих *регистара* значења. Унутар тих регистара се објективирају и акумулирају различита људска искуства. Та акумулација је опет *селективна*, јер се одређена искуства задржавају а нека *заборављају*, те

се захваљујући тој акумулацији ствара „друштвена залиха знања“ (Berger i Luckmann 1992, 60) у оквиру које је друштвена реалност диференцирана према различитим степенима познатости. У *СКР* још увек не можемо говорити о социолошкој анализи дискурса, али можемо приметити да је Бергерово и Лукманово препознавање значаја језика не само као посредника, већ као оруђа – „објективатора“ у процесу социјалне конструкције стварности отворило пут и за социолошко схватање дискурса као типа друштвеног регистра (начина категоризације) и *друштвене праксе* у којој се и захваљујући којој се друштвена реалност артикулише и репродукује. Другим речима, дискурсе можемо схватити – попут језика и значења – као оруђа која друштвени актери имају на располагању у процесу објективације својих искустава као друштвених односа.

Друга важна димензија методолошког заокрета јесте, наравно, схватање једног од кључних појмова у *СКР* – самог знања, односно препознавање значаја које оно има у смислу усмеравања нашег понашања и реалности свакодневног живота (Berger i Lukmann 1991, 33). Стављање термина знање под наводнике, односно одрицање од претензије на сазнавање онтолошких и искључиво „истиносних импликација“ – у корист истраживања друштвених ефеката и последица које оно има када је у питању конструкција реалности у различитим друштвима – значајно је, јер отвара могућност да се знање и дискурси повежу, односно да знање буде препознато као мултидискурзиван феномен.

Препознавање социолошког детерминизма у процесу конструкције стварности и кључне улоге које знање има у том процесу, отворило је могућност не само за схватање чињенице да постоје многе и различите реалности или различити *типови знања* – већ могућност за другачији социолошки аналитички однос према тако схваћеном феномену „знања“. У том контексту има значај и питање о *дискурзивности знања*, односно питање о „знању“ као ефекту дискурса. Различити дискурси или концепти уз помоћ којих се знање дефинише указују на чињеницу да се ниједно знање не уобличава без неког система комуникације, регистравања, акумулације, померања (Foucault 1994, 389). Знање је увек, како је Фуко о томе писао, скуп елемената „правилно образованих дискурзивном праксом“. Другим речима, о знању „се може говорити у оквиру једне дискурзивне праксе“ (Fuko 1998, 196). И даље, знање је, како пише Дејвид Блур (David Bloor) – у сагласју са методолошким заокретом *СКР* – „за социологе све оно што људи сматрају знањем“ (Bloor 1991, 5). У питању је, свакако, само начелно методолошко правило. Оно што је важно, то је да „знање“ о којем овде говоримо, на трагу *СКР*, јесте *знање као тип дискурса*. Јер, захваљујући дискурсима, друштвене праксе и односи могу бити реконтекстуализовани (Ristić 2018) у различитим регистрима као „извештајима“ о друштвеној стварности (научни дискурси, религијски дискурси, идеолошки дискурси итд.). Дискурси и знања о друштвеној реалности се испољавају на мноштво различитих начина: тако што идеје и перспективе људи упућују на њихове партикуларне позиције у животу; у препознавању многих супротстављених идеја и интерпретација

јединствених догађаја, приликом чега се повећава смисао о моћи знања да креира и контролише оно што се спознаје; у растућем уверењу да постоје многоструке стварности које кореспондирају са различитим интересима друштвених група, од којих свака покушава да успостави своју интерпретацију као истиниту итд. (McCarthy 1996). Друштвена реалност има „битак независан од нашег хтења“ (Berger i Luckmann 1992), али је она увек и *производ* различитих нивоа реконтекстуализације који настају у различитим регистрима дискурса, у различитим дискурзивним праксама, захваљујући различитим друштвеним актерима и њиховим *вокабуларима* (Rorty 1990). Кључни аспекти тих процеса су, свакако, друштвене норме.

Знање је, дакле, централно место различитих регистара у којима оно настаје, у којима се сабира, из којих се преноси. Када су у питању регистри филозофије или природних и друштвених наука, критеријум за легитимно знање је свакако истинитост знања. Оно се процењује у бинарној опозицији истинитог и лажног и схвата као оправдано и истинито уверење. Знање је такође често уплетено и у друге велике бинарне опозиције: субјективно–објективно, појединачно–колективно, база–надградња, идеолошко–научно, легитимно–забрањено, приватно–јавно, знање истине и знање смисла итд. Сваки од регистара знања указује на његову семантичку слојевитост, на његову дискурзивност, али и претпоставља некакав оквир и критеријум захваљујући којем се одређена артикулисана симболичка пракса процењује и легитимише као знање (Ristić i Marinković 2016; Ristić 2018).

Конечно, на основу претходних разматрања о „знању“, можемо рећи да, иако се Бергер и Лукман у *СКР* нису непосредно бавили проблемима дискурса, њихови увиди су значајни у контексту генеалогije ове врсте истраживања. Наиме, дискурзивни заокрет у социолошкој анализи дискурса значи становиште према којем су дискурзивне праксе – као језичке праксе и праксе стварања значења – препознате као *конститутивне за друштвене односе и конструкцију друштвене реалности*. Ипак, не треба заборавити да друштвене праксе и друштвени односи не могу бити редуковани на дискурзивност – на језичку комуникацију, праксу или говорне чинове. Захваљујући дискурзивним праксама, долази до структурирања смисла друштвених односа. Дискурзивност се у том смислу може разумети на два нивоа: праксе и односи су дискурзивни јер имају симболички значај, а такође су и дискурзивно представљене (Chouliaraki and Fairclough 2001, 37). Другим речима, дискурси су специфични начини сазнања друштвених пракси и претпоставка за њихово репрезентовање (Van Leeuwen 2008, 6–7).

Конечно, дискурси не само да издвајају „поља објеката“ (Fuko 1998), него их и дефинишу – у том смислу, долазимо до значаја и лекције коју налазимо у *СКР* – знања као типови дискурса нису само репрезенти реалности или њен „одраз“, већ њени *конституенти*. Другим речима, како то каже и Пјер Бурдије – дискурси „дају егзистенцију ономе што исказују“ (Bourdieu 1992, 19).

Наслеђе Бергера и Лукмана у социологији знања као оквир за социолошку анализу дискурса

Генерално говорећи, социолошко истраживање дискурса обухвата интересовање за проучавање друштвених пракси захваљујући којима актери друштвеној реалности приписују смисао (Ruiz Ruiz, 2009). Управо су критеријуми значења и смисла ти који омогућују да се одређене друштвене праксе, односи или искуства аналитички реконструишу и реконтекстуализују као облици дискурса и знања. Иако би се у начелу могло рећи да социолошка анализа дискурса има много заједничког са анализама и истраживањима дискурса у лингвистици, етнографији, антропологији, филозофији или психологији, она није једно у потпуности одвојено и дисциплиновано научно поље, већ обухвата различите приступе, који опет, у зависности од дефинисања самог појма дискурса, осцилирају или ка лингвистици или ка филозофији, или ка психологији или неким другим наукама.

Уместо дистинктивног социолошког приступа и метода за анализу дискурса, социолози често прибегавају низу различитих пракси и процедура. У том смислу, можемо рећи да, иако не постоји неки консензус у вези са тим шта би могла да обухвата социолошка анализа дискурса – и с обзиром на то да тај појам и не можемо често наћи у употреби – кључне димензије са којима се дискурси у социолошкој анализи доводе у везу јесу *знање, друштвени актери, интеракције* или *практике и институције*. Социолошки приступ дискурсу полази од исте начелне претпоставке коју већ можемо наћи и у *СКР* – све оно што перципирамо и што постаје део нашег заједничког искуства јесте посредовано друштвено конструисаним и типификованим знањем – знањем које је у мањој или већој мери легитимно и мање или више „објективно“.

Један од актуелних и важних социолошких приступа дискурсу који се у великој мери ослања на теоријски приступ Бергера и Лукмана налазимо у истраживањима немачког социолога Рајнера Келера (Keller 2012; 2013a; 2013b), који анализу дискурса види као истраживачки метод социологије знања и развија тзв. *СКАД* приступ (*Sociology of knowledge approach to discourse*). *СКАД* покушава да премости разлике између културалистичких приступа у истраживању дискурса и теоријског оквира који је развио Мишел Фуко. Овај приступ се у великој мери ослања и на наслеђе Бергера и Лукмана, посебно на идеје развијене у *СКР*. Заједничко схватање поменутих приступа, као и приступа *СКР*, јесте становиште према којем ми, као људи, немамо директан и непосредан приступ свету. Другим речима, наше *знање о свету* јесте увек *посредовано*, условљено друштвено креираним или конструисаним симболичким системима који су артикулисани захваљујући дискурсу (Keller 2013a, 61). *СКАД* истражује друштвене и комуникативне праксе конструкције, стабилизације и трансформације симболичких поредака, односно њихове последице. На пример, овај приступ полази од тога да су закони, статистика, научне или неке друге класификације, технике, објекти и праксе истовремено ефекти дискурса али и предуслови за настанак нових дискурса. Циљ анализе

је *реконструкција процеса социјалне конструкције*, објектификације, комуникације и легитимизације значењских структура (Keller, 2013a, 61). Употреба фукоовског наслеђа у истраживању дискурса за *СКАД* значи усмеравање анализе ка друштвеним актерима, друштвеним „аренама“ дискурзивности, односно „преговарањима“ и сукобима око дискурса – јер су дискурси увек и артикулације моћи/знања (Fuko 2005).

У комуникацији са наслеђем *СКР*, *СКАД* значи покушај да се поље анализе прошири на истраживање различитих процеса конструкције знања у институционалним контекстима, јавним или полујавним просторима друштвености. *СКАД* такође посебну пажњу посвећује истраживању ефеката моћи, које се може довести у везу са настанком и репродукцијом знања у неком друштву (Keller 2013a).

Када је у питању сам назив приступа – *СКАД* – он имплицира следеће: на првом месту је чињеница да социолошко истраживање дискурса јесте истраживање које отвара питање о појавама које припадају дисциплини социологије знања; у том смислу је овај приступ последица развоја теорије и методологије не само у социологији (знања), већ и у другим друштвеним наукама; и даље, овај приступ покушава да повеже истраживање дискурса са развојем квалитативне методологије (Keller 2013a, 62). *СКАД* такође значи истраживање процеса и пракси које су повезане са друштвеном производњом знања у подручју различитих институционалних подручја у савременим друштвима (као што је то нпр. поље науке или јавни домен). Дискурси су, у том смислу, схваћени као *скупови друштвених пракси* захваљујући којима се стварају и приписују значења (Keller 2013a, 63). У том смислу и начелу, можемо препознати јасан утицај *СКР*, али не искључиво ове студије. Однос између индивидуалних дискурзивних догађаја и потпуних дискурса јесте такође карактеристично подручје истраживања *СКАД*-а.⁶ Иако се *СКАД* приступ развија највише у Немачкој и на немачком говорном подручју, његов утицај се шири (Keller & Truschkat 2013).

Без обзира на варијетете приступа⁷, Рајнер Келер сматра да истраживање дискурса у друштвеним наукама обухвата проучавање: 1) односа говорења и стварања текстова као друштвених активности или *друштвених пракси* које (ре)продукују различите значењске (симболичке системе); 2) друштвених актерâ, правила и ресурса који чине елементе друштвених пракси и процесâ; 3) последице ових пракси и процесâ у различитим врстама друштвених колективитетâ (Keller 2013a, 2). Појам дискурса у том смислу односи се на тоталитет или целину исказа-догађаја

⁶ Пример могу бити истраживања дискурса о заштити животне средине и њихове реконструкције или репродукције у конкретним ситуацијама и проблемима („догађајима“) у вези са одлагањем смећа (Keller 2013b).

⁷ Приступ *комуникативни конструктивизам* који се развија у Немачкој, такође је у великој мери под утицајем идеја и концепата развијених у *СКР*. Поред литературе на немачком, објашњење најважнијих аспеката тог приступа могуће је пронаћи и на енглеском језику. Видети рад Хуберта Кноблауха, кључног аутора у том подручју (Knoblauch 2013).

(као системâ друштвених пракси) који се могу дефинисати с обзиром на различите критеријуме и који се истражују као *институционално стабилизовани* обрасци структурâ, пракси, правила и ресурсâ за стварање значења (Keller 2013a, 72). Из наведеног следи да је општи појам дискурса у сваком конкретном приступу и истраживању потребно додатно прецизирати.

Закључак

Сигурно је да су утицаји књиге и „социјалне конструкције“ као заједничког именитеља превазишли оквире социологије знања, али и социологије. Да се аутори нису одлучили да у наслов књиге уђе термин „социјална конструкција“, него, можда, „социјална интерпретација“ или неки други термин, оправдано је запитати се да ли би се сви ти утицаји и накнадне реакције на књигу и јављали у толикој мери (Sica 2016). Па ипак, наш задатак није био да процењујемо свеукупан значај књиге и заједничког именитеља, већ да укажемо на њихов значај у контексту савремених истраживања знања и дискурса у социологији. Зато смо посебно истакли важност методолошког заокрета који је означила појава *СКР*.

Не чуди податак да, упркос опадању утицаја термина „социјална конструкција“, број радова који користе *СКР* као референцу у различитим наукама константно расте. Поредићи резултате по деценијама, Кноблаух и Вилке пишу да је у седамдесетим годинама прошлог века број радова који се позивају на *СКР* био 341, у осамдесетим 507, у деведесетим 759, до 854 у првој деценији овог века и 633 чланка у првој половини друге декаде у 21. веку (Knoblauch and Wilke 2016).

Не треба заборавити да *СКР* јесте у великој мери „отворено дело“, односно да није у питању заокружен истраживачки програм или парадигма. Чини се да је у праву Алан Сика када пише о томе да *СКР* још увек није детаљно прочитана. У том смислу се могу очекивати нове интерпретације и даља истраживања.

У раду смо истакли да је управо Бергерово и Лукманово инсистирање на значају проучавања *језика* и *значења* било посебно важно за каснија истраживања дискурса, зато што су они те појаве довели у везу са процесом *објективације* као кључним аспектом друштвене конструкције реалности. Поред тога, они су проучавање језика и значења ставили у контекст проучавања свакодневних интеракција друштвених актера – уважавајући тако и материјалну димензију реалности. Дакле, они нису сматрали да не постоји ништа изван друштвене конструкције: објективна реалност је „робусна реалност која постоји независно од наших жеља“ (Berger 2011). Лукман је, у том смислу, отишао и корак даље, тврдећи да је *СКР* развила материјалистички приступ (Luckmann 1999). Управо је заокрет ка материјалности и препознавање значаја друштвених актера, интеракције, свакодневних (ре)конструкција и приписивања значења у процесу друштвене конструкције реалности – важан допринос *СКР* за истраживања дискурзивне

конструкције реалности. Јер дискурси нису нешто апстрактно и „невидљиво“ – већ их стварају и репродукују актери у дискурзивним *праксама* и *догађајима* свакодневице.

Чини се да ће се, поред утицаја у савременим студијама социологије знања и социолошке анализе дискурса, утицај *СКР* са несмањеним интензитетом ширити и на друга и нова подручја истраживања у друштвеним наукама. Ако ни због чега другог, онда због чињенице да данас живимо у друштвима у којима се умножавају друштвене стварности – захваљујући развоју медија и информационих и комуникационих технологија – што ће можда бити тема и неких потоњих обележавања годишњица објављивања *СКР*.

Коришћена литература

- Abbott, Andrew. 2001. *The Chaos of Disciplines*. Chicago: Chicago University Press.
- Ber, Vivijen. 2001. *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World.
- Berger, Peter L. 2011. *Adventures of an Accidental Sociologist: How to Explain the World without Becoming a Bore*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Berger, Peter L. and Thomas Luckmann. 1991. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Berger, Peter L. i Thomas Luckmann. 1992. *Socijalna konstrukcija zbilje*. Zagreb: Naprijed.
- Bloor, David. 1991. *Knowledge and Social Imagery*. Chicago: Chicago University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Što znači govoriti – ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
- Burr, Vivien. 1995. *An Introduction to Social Constructionism*. London and New York: Routledge.
- Chouliaraki, Lilie and Norman Fairclough. 2001. *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dreher, Jochen and Hector Vera. 2016. “The Social Construction of Reality, A Four-Headed, Two-Fingered Book: An Interview with Thomas Luckmann.” *Cultural Sociology* 10 (1): 30–36.
- Foucault, Michel. 1994. *Théories et institutions pénales*. In *Dits et écrits II, 1970–1975*, eds. Daniel Defert and François Ewald, 389–393. Paris: Gallimard.
- Fuko, Mišel. 1998. *Arheologija znanja*. Beograd: Plato.

- Fuko, Mišel. 2005. „Poredak govora.“ U *Mišel Fuko 1926–1984–2004*, ur. Pavle Milenković i Dušan Marinković, 37–58. Novi Sad: VSA.
- Gergen, Kenneth J. 1985. “The Social Constructionist Movement in Modern Psychology.” *American Psychologist* 40 (3): 266–275.
- Hacking, Ian. 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Harris, Scott R. 2010. *What is Constructionism? Navigating Its Use in Sociology*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Heking, Ijan. 2012. *Društvena konstrukcija – ali čega?* Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Hjelm, Titus. 2014. *Social Constructionisms. Approaches to The Study of the Human Worlds*. New York: Palgrave Macmillan.
- Holstein, James A. and Jaber F Gubrium. 2008. “The Constructionist Mosaic.” In *Handbook of Constructionist Research*, eds. James A. Holstein and Jaber F. Gubrium, 3–10. New York and London: Guilford Press.
- Keller, Reiner. 2012. “Entering Discourses: A New Agenda for Qualitative Research and Sociology of Knowledge.” *Qualitative Sociology Review* 8/2: 4675.
- Keller, Reiner. 2013a. *Doing Discourse Research: An Introduction for Social Scientists*. London: Sage Publications.
- Keller, Reiner. 2013b. ”Zur Praxis der Wissenssoziologischen Diskursanalyse.“ In *Methodologie und Praxis der Wissenssoziologischen Diskursanalyse*, hrsg. Reiner Keller und Inga Truschkat, 27–68. Wiesbaden: Springer.
- Keller, Reiner & Inga Truschkat, hrsg. 2013. *Methodologie und Praxis der Wissenssoziologischen Diskursanalyse*. Wiesbaden: Springer.
- Knoblauch, Hubert. 1995. *Kommunikationskultur. Die kommunikative Konstruktion kultureller Kontexte*. Berlin and New York: De Gruyter.
- Knoblauch, Hubert. 2013. ”Communicative Constructivism and Mediatization.“ *Communication Theory* 23: 297–315.
- Knoblauch, Hubert and René Wilke. 2016. “The common denominator: The Reception and Impact of Berger and Luckmann’s *The Social Construction of Reality*.” *Human Studies* 39: 51–69.
- Lock, Andy and Tom Strong. 2010. *Social Constructionism: Sources and Stirrings in Theory and Practice*. New York: Cambridge University Press.
- Luckmann, Thomas. 1999. „Wirklichkeiten: Individuelle Konstitution und gesellschaftliche Konstruktion.“ In *Hermeneutische Wissenssoziologie*, eds. Ronald Hitzler, Jo Reichertz & Norbert Schröer, 17–28. Konstanz: UVK.

- Lynch, Michael. 1998. "Towards a Constructivist Genealogy of Social Constructivism." In *The Politics of Constructionism*, eds. Irving Velody & Robin Williams, 13–32. London: Sage.
- Marinković, Dušan. 2003. „Sociologija i konstruktivistička perspektiva: sociološka teorija i konstruktivistička metateorija.“ *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 114/115: 109–124.
- Maturana, Humberto R. and Francisco J. Varela. 1980. *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Dordrecht, Holland and Boston, USA: D. Reidel Publishing Company.
- McCarthy, Doyle E. 1996. *Knowledge as Culture*. New York: Routledge.
- Pfadenhauer, Michaela and Peter L. Berger. 2013. *The New Sociology of Knowledge*. New Brunswick: Transaction.
- Pfadenhauer, Michaela and Hubert Knoblauch, eds. 2018. *Social Constructivism as Paradigm? The Legacy of The Social Construction of Reality*. London and New York: Routledge.
- Ristić, Dušan. 2018. *Granice diskursa*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Ristić, Dušan and Dušan Marinković. 2016. "The Disciplinary Society and the Birth of Sociology: A Foucauldian Perspective." *Družboslovne razprave XXXII*, 83: 29–43.
- Rorti, Richard. 1990. *Filozofija i ogledalo prirode*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Ruiz Ruiz, Jorge. 2009. "Sociological Discourse Analysis: Methods and Logic [71 paragraphs]." *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 10(2), Art. 26. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0902263> Pristupljeno 30.11.2018.
- Schnettler, Bernt. 2006. *Thomas Luckmann*. Konstanz: UVK.
- Shotter, John & Kenneth Gergen. 1989. *Texts of Identity*. London: Sage.
- Sica, Alan. 2016. "Social Construction as Fantasy: Reconsidering Peter Berger and Thomas Luckmann's *The Social Construction of Reality* after 50 Years." *Cultural Sociology* 10 (1): 37–52.
- Stojnov, Dušan. 2001. „Konstruktivistički pogled na svet: Predstavljanje jedne paradigme.“ *Psihologija* 34 (1,2): 9–48.
- Van Leeuwen, Theo. 2008. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Zhao, Shanyang. 2006. "The Internet and the Transformation of the Reality of Everyday Life: Toward a New Analytic Stance in Sociology." *Sociological Inquiry* 76 (4): 458–474.

⇐ Гласник Етнографског института САНУ LXVII (1); 77–90 ⇐

Примљено / Received: 29. 01. 2019.

Прихваћено / Accepted: 03. 04. 2019.